

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

Cilt: 5 Sayı: 1 Nisan 2022

ss. 56-82

Makalenin Geliş

Tarihi

09/10/2021

Makalenin

Kabul Tarihi

28/03/2022

Yayın Tarihi

30/04/2022

OKUNAN YAZMA ESERLERDEN HAREKETLE İBLİSİN “KÖTÜLÜK KAHRAMANI” OLUŞU BAKIMINDAN İNCELENMESİ

Nursel UYANIKER¹

ÖZET

Kötülük, insanoğlu açısından iyilikten daha çok dikkat çekmekte ve unutulmamaktadır. Kötülük kahramanı olarak her toplumun kendi algısına göre çizdiği bir tipi vardır. Bu bağlamda kötülüğün başkahramanı ve şeytanların lideri olan iblis, dikkat edilmesi gereken önemli bir varlıktır. Türk-İslam kültüründe iblis hakkında somutlaştırılmış/nesneleşmiş bilgiler mevcuttur. Yazma eserlerde çok kez ele alınan iblis nasihatleri de bu doğrultuda değerlendirilmelidir.

Çalışmanın amacı, ele alınan yazma eserlerden hareketle kötülük kahramanı şeytanın tipolojisini belirlemek ve Türk-İslam tasavvurundaki tasarımlarına katkıda bulunmaktır. İblis hakkında yazılmış; Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi ve Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan dört adet mensur yazma eser okunmuştur. Çalışmada, Freud tarafından ortaya atılan ve Melanie Klein tarafından kurulan, “Nesne İlişkileri Kuramı” kapsamında Türk-İslam tasavvurunda şeytan

¹ Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, nuyaniker34@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7204-7145

Çalışmada ele alınan dört adet yazma eser için; Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'ndan, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi'nden ve Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi'nden verilen dijital görsellerden faydalanılmıştır.

algısı ele alınmıştır. Kötülük ve teodise kavramlarının yanında; kötülük ve şeytan kavramlarının ele alınması ile konunun zengin malzemeyi ihtiva ettiği görülmüştür. Yazma eserler arasında, varak sayısı bakımından en hacimli olan, müstensihî ve istinsah tarihi belirtilen, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi'ndeki yazma eserin çeviri yazılı metni çalışmanın sonunda verilmiştir.

Halkın birtakım dinî bilgilere ulaşması amacıyla başta ilmihal kitapları olmak üzere; dinî hikâyeler, kıssalar vb. gibi manzum-mensur yazılmış ve telif, tercüme, adaptasyon yoluyla kazandırılmış metinler bulunmaktadır. Bunlar aynı zamanda Türk toplumunun karakterinden izler taşımaktadır. Çalışmanın sonunda çeviri yazı alfabesiyle verilmiş, dinî bilgilerin yer aldığı metin sayesinde de soyut dinî kavramların somutlaştırılarak nasıl bir sosyo-kültürel zemine oturtulduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İblis/şeytan, kötülük kahramanı, yazma eser, ilmihal kitapları.

FROM THE MANUFACTURED ARTICLES READ INVESTIGATION OF THE IBLIS IN TERMS OF BEING A "HERO OF EVIL"

ABSTRACT

In terms of human beings, evil attracts more attention than good and is not forgotten. In terms of being a villainous hero, every society has a type drawn according to its own perception. In this context, iblis, the protagonist of evil and the leader of demons, is an important entity to be considered. There is materialized/objectified information about iblis/satan in Turkish-Islamic culture. Iblis/Satan advices, which are discussed many times in manuscripts, should also be evaluated in this context.

The aim of the study is to determine the typology of the evil hero Satan and to contribute to its designs in Turkish-Islamic conception. Written about iblis/satan; Four manuscripts in the National Library Manuscripts Collection, Kütahya Vahidpaşa Provincial Public Library and Ankara Adnan Ötüken Provincial Public Library were read. In the study, the perception of satan in Turkish-Islamic conception is discussed within the scope of "Object Relations Theory", which was put forward by Freud and established by Melanie Klein. Besides the concepts of evil and theodicy; It has been seen that the subject contains rich material with the concepts of evil and devil. The transcription text of the manuscript in Ankara Adnan Ötüken Provincial Public Library, which has the highest number of leaves and the date of copying, is given at the end of the study. In order for the public to reach some religious information, especially the catechism books; religious stories, parables, etc. There are texts written in verse and prose such as copyright, translation and adaptation. They also bear traces of the character of Turkish society. At the end of the study, the translation is given in script alphabet, and it is tried to show how abstract religious concepts are embodied and placed on a socio-cultural basis thanks to the text in which religious information is included.

Keywords: İblis/satan, evil hero, manuscript, ilmihal books.

Yer ü gökü düzen benim geri dönüp bozan benim

Cümle yazı yazan benim ben bu divânâ sığmazam

(Seyyid Nesimî, XV. yy.)

GİRİŞ

Doğada her şey zıttı ile var olmaktadır. Işık-karanlık düalizminde, kötülüğü-karanlığı temsil eden iblis aslında iyiliğin-ışığın devamlılığını sağlamaktadır. İblis anlatıları, kötülük kahramanı tipolojisini oluşturmaktadır.

İnsan zihni birtakım soyut kavramları somutlaştırma ve bu sayede anlaşılır kılma çabası içindedir. Dinî terminolojide yer alan; Allah, peygamber, velî vb. gibi olumlanan kavramlar ile şeytan, Cehennem, zebani vb. gibi olumsuz anlamlar yüklü kavramlar, karşıtların birliğini oluşturmakta yani; birbirini bütünlemektedirler.

Türk-İslam kültüründeki iblis/şeytan tasavvurlarının oluşmasında, yazılı ve sözlü kaynakların önemli bir rolü bulunmaktadır. İslam dinine ait temel bilgileri içeren ilmihal kitapları, büyük oranda sözlü geleneğe dayanan ve halkın günlük yaşayışında İslam dinine uygun davranmasını amaçlayan el kitaplarıdır (Kelpetin, 2000: 139). Bu kapsamda şeytan konulu Türkçe yazma eserler taranmış ve dört adet mensur yazma eser okunarak incelenmiştir.

Çalışmanın metodunu oluşturan ve psikodinamik ekol içinde yer alan, Nesne İlişkileri Kuramı; Freud'un "Özdeşleşme", "Introjeksiyon-İçe alma", "aktarım" fikirlerinden doğmuş ve Melanie Klein tarafından kurulmuştur (Hayta, 2010: 43). Bu kuram kişinin özne, geri kalanların nesne olarak kabul edildiği ve kişinin, etkileşim kurduğu nesnelere yola çıkarak zihninde oluşturduğu tasarımları ele alan bir kuramdır (Kartopu ve Özbolat, 2014: 1302-1303). Şeytanın değişik şekillerde tasavvur edilmesi ve anlaşılması, insan zihninin bir kurgusudur. Çalışmada, Türk-İslam tasavvurundaki kötülük kahramanı şeytan algısı ele alınarak somutlaştırılmış ve aynı zamanda bireyin kendisiyle yüzleşmesi değerlendirilmiştir.

Hız. Muhammed ile iblis arasında geçen sözde diyalog sözlü, yazılı ve elektronik kültür ortamlarında devam ettirilmiştir. Günümüzde elektronik ortamda, özellikle İslâmî konuların yer aldığı internet sitelerinde şeytanın nasihatıyla ilgili, sözel kültürden parça parça aktarılan ve değiştirilen bilgiler, videolar

bulunmaktadır. Bu durum, konunun halk açısından ne kadar ilgi çekici olduğunun da bir göstergesidir.

Çalışmada işlenen konu üç bölüm halinde ele alınmıştır: İlk bölümde din felsefesi araştırmaları açısından önemli bir konu olan kötülük problemi ve şeytan algısının Türk-İslam kültüründeki tasavvurlarına dikkat çekilmiştir. İkinci bölümde, incelenen dört yazma eser, içerik ve yapı özellikleriyle kısaca tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde, makalenin sonunda çeviriyazısı verilen metinde anlatılan konu başlıkları değerlendirilmiştir.

1. Kötülük Kavramı ve Şeytan Algısı

Metafiziksel, fiziksel/doğal, ahlâkî açılarından ele alınan kötülük olgusu Türkçe sözlüklerde; insana mutsuzluk veren olaylarla dolu, zararlı, tehlikeli, kırıcı, yakışsız, yararsız davranış vb. gibi olumsuz anlamlarda kullanılmaktadır (Çağbayır, 2007: 2804-2805). Türkçede kötülük yerine, Arapça bir kelime olan “şer” sözcüğünün de kullanıldığı görülmektedir. Türkçede kötülük kavramının, Batılıların kullanımından farklı olarak ahlâkî kötülük anlamında ele alındığı; fiziksel/doğal kötülükler için daha çok “bela, musibet” kelimelerinin tercih edildiği belirtilir (Yaran, 1997: 24). Bu bilgilerden yola çıkarak Türk tasavvurunda kötülük kavramının genellikle, bilinçli yapılan kötü iş ve eylemler olarak düşünüldüğü değerlendirilebilir.

Din felsefesi açısından kötülük, daha çok ahlâkî bir problem olarak ele alınmıştır. Tanrı ve kötülük problemi, Thomas Aquinas tarafından bir mantık önermesini düşündürecek şekilde açıklanmıştır: “Eğer iki karşıt birini sonsuzsa ötekinin varlığı tamamen yok edilir. Fakat Tanrı fikri sonsuz iyilik fikridir. O halde eğer Tanrı varsa hiçbir kötülük olamaz. Fakat kötülük vardır. O halde Tanrı yoktur” (Yaran, 1997: 32). İslam felsefesinde ise kötülük fikri, Allah’ın iradesi ile açıklanır. Allah, iyiliği/hayrı ve kötülüğü/şerri yaratandır. Bununla birlikte Allah, seçimler yapabilmek için insana özgür irade ve sorumluluk yüklemiştir, bu nedenle de kötülüğe izin vermiştir. Allah yaratmış olduğu şer kuvvetlerinin başına iblisi getirmiştir. Dolayısıyla iblis, Allah’ın düşmanı değil; insanoğlunun düşmanıdır. Dinî inanç ve tasavvurlarda şeytanın, Tanrı tarafından yaratıldığına ve O’nun kendisine verdiği kötülük rolünü yerine getirdiğine inananların yanında; şeytanın, iyilik ve kötülük Tanrısından bağımsız, bir çeşit yeraltı dünyasının kötülük Tanrısı olduğu da değerlendirilmiştir (Aça, 2009: 375).

Kötülük problemi, şeytan ile ilgili değerlendirmelerde bulunulmadan anlaşılabilir. Şeytan tasavvuru kişinin zihni, psikolojik ve içinde bulunduğu sosyo-kültürel yapı sayesinde zamanla değişmekte, şekillenmektedir.

Şeytan hakkında bireye aktarılan bilgiler, onun zamanla olumlu-olumsuz kanaate sahip olmasını belirlemiştir. Yeryüzündeki tüm kötülüklerin kaynağı ve azmettiricisi olarak görülen şeytan, aynı zamanda insan zihninin ayıp ve kusurlarından arınması için oluşturduğu bir günah keçisidir. Bu algının oluşmasında kutsal inançların da büyük bir etkisi vardır.

Mitolojilerde ve dinî inançlarda çizilen şeytan ikonografisine göre maddî bir varlık olarak şeytan; çıplak yahut kısa pantolonlu, kıllı, gür-kıvrık saçlı, siyah-kara yüzlü, kör, büyük ağızlı, çıkık dişli, keçisakallı², sivri-uzun çeneli, kambur, toynak-pençe-kıvrık tırnaklı, kuyruklu, boynuzlu, yarasa kanatlı, vahşi ve saldırgan, ejder biçiminde, çirkin ve karma bir yapıya sahiptir (Korkmaz, 2006: 401). Türk mitolojisinde Erlik Han olarak bilinen şeytan, yeraltı dünyasının beşinci ya da dokuzuncu katında oturur ve şaman dualarında bir canavar olarak betimlenir: Sağlam vücutlu bir ihtiyar görünümünde olup kara gözlü, kara başlı, kara saçlı, çatal sakallı, hayvan azı dişlidir, yüzü kan rengindedir (Korkmaz, 2006: 636).

Şeytan kelimesinin, değişik inanç ve kültürlerde farklı adlandırmaları bulunmaktadır: Şumnu, yek, adüvv, azazil, div, kâfir, satan vb. bunlardan bazılarıdır (Akar, 2014: 2-3). İslam terminolojisinde kelime olarak iblisin çoğul kullanımı yoktur. Ancak şeytan kelimesinin çoğulu vardır ve “şeyâtîn” şeklinde kullanılır. Kur’an-ı Kerim’de iblis kelimesi on bir yerde, şeytan kelimesi ise tekil ve çoğul şekilleriyle seksen sekiz yerde geçmektedir. Şeytanların başı anlamında daha çok iblis tercih edilirken; iblisin eylem hali de şeytanlık olarak ifade edilmiştir (Öztürk, 2002: 64-65). Ele alınan yazma eserlerde ise iblis ile birlikte habis, mel’ün, şeytân-ı la’în ü şeytanü’r-rahim kullanılan isimler arasındadır.

Türk halk tasavvurunda kötülük kahramanı iblise atfedilen karakteristik olumsuz özelliklerden bazıları şu şekilde sıralanabilir: İnsana düşmanlık etmek, sözünde durmamak, emanete hıyanet etmek, eksik bilgi, kibir, nefesine yenik düşmek, inatçılık, suçunu asla kabullenmeyip hatasından dönmemek,

² Şeytan ve keçi arasında kurulan bağlantının dinî inançlar bakımından pek çok açıklaması vardır. Bunlara göre şeytan; eşek, yılan, ejder, keçi vb. gibi hayvanların donuna girmektedir. Yahudiliğin kutsal kitabı Tevrat’ta biri Tanrı’ya, ötekisi Azâzil’e sunulacak kurbanlık iki keçiden bahsedilir. Azâzil’e sunulan kurbanlık keçi, İsrailoğulları’nın günahlarını çöle taşır. Günah keçisi deyimi de buradan gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Öztürk, 2002: 234). Yunan mitolojisindeki yarı insan yarı keçi görünümündeki “Pan” da şeytan-keçi ilişkisini oluşturmaktadır (Korkmaz, 2006: 389-390, 541). Türk düşüncesindeki keçi tasavvurlarında ise dinî inançların yanı sıra halk hayatının tecrübeleri yatmaktadır. Halk arasında inatçılığı, önüne sunulanı yemeyip ağaç dallarındaki taze yemışlere uzanırken ağaç dalını kırarak zarar veren ve sakalı olduğu değerlendirilen keçi, bu özellikleri dolayısıyla şeytan ile ilişkilendirilmiştir.

kıskançlık, kötülük, öfkeli olmak, asi olmak, kabına sığmamak, düzen ve sistem tanımaz olmak, sevgisizlik, kurnazlık ve aldatıcılık.

Tasavvufta iblis hakkında, kendisine verilen iradeyi kullanması dolayısıyla olumlu düşüncelere sahip mutasavvıf kişiler de bulunmaktadır. Hallâc-ı Mansur ve Gazâlî gibi mutasavvıflar, şeytanın olumlu özelliklerinden bahsetmiş ve bunları özetle şu şekilde ilkeleştirmişlerdir: Vefalı ve davasına sadık, Tanrı'nın birliğine bağlı, sadece O'na secde eder, anti-tez oluşturur ve pozitif kutbu tamamlar, fedakârdır (zira iyilik-kötülük düalizmini oluşturmak için kendinden feragat etmiş ve kötülük tarafında yer almıştır), bireyin var olma arzusunu ifade eder. Bu düşünceye göre, şeytanın kıyamet gününe kadar yaşaması, ölmesinden daha az zararlıdır (Öztürk, 2002: 223, 239).

Türk kültüründe şeytan algısı, deyim ve atasözlerinde sıklıkla karşımıza çıkmakta ve bir amaca hizmet etmektedir. Buradan hareketle atasözü ve deyimlerde işlenen şeytanı, konuları bakımından şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

- a) *Dinî inanç ve ritüellerde şeytan*: Kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınan Müslümanlar, şeytanı taşlarlar. Bu kapsamda şeytan taşlamak deyimleşmiştir.
- b) *Dua-Beddua*: Kumar gibi şans oyunları dolayısıyla söylenen; şeytanınız bol olsun, yüzünü şeytan görsün, dilsiz şeytan, kör şeytan.
- c) *Nazar*: Nazardan korunmak amacıyla dualarda söylenen; “Şeytan kulağına kurşun!”
- ç) *Şeytansı özellikler*: Şeytanlık etmek³, şeytana pabucunu ters giydirmek, şeytan işi, şeytan gibi (bakmak).
- d) *Nasihatlerde şeytan*: Şeytan ayrıntıda gizlidir.

Türk tasavvuf edebiyatında, görünen anlamın ötesindeki görünmeyeni alışılmadık bağdaştırmalarla ele alan, eleştirel bir bakış açısına sahip şathiye türünde de kötülük ve şeytan⁴ tasarımları ilgi çekicidir. İnsanı yaratan ve dünyaya gönderen Allah'tır. Tasavvufi düşüncede insanın en büyük imtihanı, onu doğru yoldan saptıran ve bu özellikleri dolayısıyla şeytanla ilişkili ve

³ Bu deyim, nesne ilişkileri kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde; şeytan yokken bile ona ait bir özelliğin/nesnenin insan tarafından devam ettirilerek şeytanın varlığını sürdürmesini anlamına gelir ki bu durumda şeytanın yerini insan almış olur. Böylelikle şeytanı içselleştiren insan, kendini gerçekleştirir.

⁴ Şathiyelerde kötülük meselesi ve Tanrı konusu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Kartopu ve Özbolat, 2014: 1299-1318).

şeytana benzetilen nefsi ile verdiği mücadeledir. Türkmen kocası Yunus Emre, Tanrıya birtakım sorular sorduğu şathiyesinde kötülük ve şeytan problemini ele almış, Tanrının içi şeytanlık dolu dünyaya gönderdiği insanı, daha sonra da işlediği günahlar dolayısıyla suçlamasını sorgulamıştır:

“Ben mi düzdüm beni sen düzdün beni / Pür ayıb nişe getirdin ey gani / Gözüm açıp gördüğüm zindan işi / Nefs ü hevâ pür dolu şeytan içi” (Yunus Emre, XIII.yy.)

Dünyadaki kötülüklerin kaynağı olarak şeytan gösterilse de insan, yapıp etmelerinden sorumludur. İnsana yapılan kötülükler için soyut bir günah keçisi aramak yerine; somut gerçeklerden hareket edilmeli ve başta insanın kendisi olmak üzere, diğer insanlar da eleştirilmelidir. Tekke-tasavvuf şiirinin önemli isimlerinden olan Kaygusuz Abdal bu gerçeklerden hareket etmiş ve şathiyesinde şeytanı insanın eylemlerinde aramıştır:

“Bana derler ki şeyâtîn / Senün yolını azdırur / Ben şu zerrak sofulardan / Gayrı bir şeytan bilmezem” (Kaygusuz Abdal, XV.yy.)

Dinî inançların insan zihninde yorumlanması nedeniyle toplumda zaman zaman yanlış çıkarımlarda bulunulmuştur. Müziğin mucidi olarak şeytanın görülmesi ve müzik âletlerini de şeytan icadı olarak gösteren anlayış, bunun bir sonucudur. Saz ve söz üstadı olan âşıklar, bu yanlış düşünceyle de mücadele etmişlerdir. Âşık Dertli'nin müzik âleti bağlama-şeytan ilişkisi hakkındaki düşünce ve telkinleri aşağıdaki taşlamasında dile getirilmiştir⁵:

“Telli sazdır bunun adı / Ne ayet dinler, ne de kadı / Bunu çalan anlar kendi / Şeytan bunun neresinde.../ Dertli gibi sarıksızdır / Ayağı da çarıksızdır / Boynuzu yok, kuyruksuzdur / Şeytan bunun neresinde” (Âşık Dertli, XIX.yy.)

XX. yüzyılın en önemli âşıklarından Âşık Veysel de kötülük-şeytan ilişkisini ele almış ve Tanrı'nın iradesine vurgu yapmıştır:

“Âdemi sürdün bakmadın / Cennette de bırakmadın / Şeytanı niçin yakmadın / Cehennem var da senin” (Âşık Veysel, XX.yy.)

Türk edebiyatında çok zengin malzemeyle metinlerde ele alınan kötülük-şeytan ilişkisi değerlendirildiğinde; kötülük kavramının genellikle ahlâkî

⁵ Bu şiirin ihtilafli hikâyesi kaynaklarda belirtildiğine göre şu şekildedir: Beypazarı kadısı, Âşık Dertli'nin saz çalıp deyişler söylemesine kızmış ve âşığa haber göndermiştir. Kadı, gönderdiği haberde saz çalmanın haram sayıldığını, sazın şeytan icadı olduğunu söylemiş ve âşığın yaptığı işi şeytanlık olarak değerlendirmiştir. Bu imaya çok kızan ve asıl şeytanlığın bağınaz düşünce ve eylemlerde olduğunu düşünen Dertli, kadıya saziyle ve sözüyle unutulmayacak bir cevap vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Kutlu, 1988: 51).

kötülük olarak işlendiği dikkat çekmektedir. Şeytan tasavvurları ise dinî kıssaların yanında; insanın hem kendisine hem de çevresine yaptığı kötülük ile ilişkilendirilmiştir.

2. Yazma Eserlerde İblis

Yazma eserlerde iblis konusu genellikle, “Vasiyet-i İblis, Nasihat-ı İblis, Terceme-i İblis-nâme, Kıssa-i İblis, Dâstân-ı İblis, Risale-i İblis” gibi başlıklar altında ele alınmıştır. Müstakil veyahut da din konulu yazmaların bir bölümünde, genellikle otuz varak civarında, çok hacimli olmayan ve şeytanın ağzından onun insanoğluna yaptığı kötülüklerin anlatıldığı metinler bulunmaktadır⁶. Bu metinler, ilmihal geleneği kapsamında halk için iman, ibadet, ahlâkî düsturlar, peygamber kıssaları vb. gibi dinî bilgilerin yer aldığı, dili sade-anlaşılır, anlatmaya dayalı, ihtiyaca binaen hazırlanmış eserlerdir. İlmihal yazma geleneği, Arapça yazılmış bazı eserlerin Türkçeye tercüme edilmesiyle başlamıştır (Kelpetin, 2000: 139-140). Bu bağlamda üzerinde çalışılan ve Hz. Muhammed ile iblisin konuşmasından hareketle; İslam’da elli dört farzın anlatıldığı yazma eserin yazılış amacı da Türk-Müslümanların öğüt almasıdır. Çalışma kapsamında incelenen iblis hakkındaki dört adet yazma eserin başlıkları ve fiziksel özellikleri kısaca şu şekilde özetlenebilir:

⁶ Türk edebiyatında ilk defa dört mesnevi yazar (Varka ve Gülşah, Dâstân-ı İblis, Hikâyet-i Kız ve Cühüd, Kadı ve Uğru Destanı) şâir Yusuf-ı Meddah’dır (XIV. yy.). Anadolu sahasında şeytanın hikâyesiyle ilgili bilinen en eski ve müstakil metin de ona aittir. Bu metni bilim âlemine ilk defa tanıtan isim İsmail Hikmet Ertaylan’dır. Yusuf-ı Meddah’ın yaklaşık iki yüz kırk beyitlik manzum, “Dâstân-ı İblis’aleyhi’l-la’ne” adlı mesnevisi bulunmaktadır. Çelebioğlu, metnin aslının İbni Abbas’ın rivayet ettiği bir hadis olduğunu bildirmektedir (1999: 83-84). Metin Akar, Hz. Muhammed’in sahabeyle birlikteken şeytanı görerek onunla konuştuğu ve şeytanın hilelerinin Müslümanlara aktarıldığına dair kıssanın sahih hadis kaynaklarında bulunmadığını, bu diyalogda verilen dinî mesajların değerinin de tartışılabilir olduğunu belirtmiştir (2014: 9, 16). Dinî-didaktik mesnevi aruzun, “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazılmıştır. Söz konusu metinde de Hz. Muhammed ile şeytanın diyalogu yer almaktadır. Yusuf-ı Meddah’ın metnin kaynağı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Akar, 1985: 1-7).

Şeytanın ağzından onun hilelerinin anlatıldığı metinlerden bir tanesi de Muhyiddin ibn Arabî’ye isnad edilmiştir. Arabî’nin, “Şeceretü’l-Kevn” isimli eserinin son kısmından yararlanılarak hazırlanan ve “Şeytanın Hileleri” başlığıyla tercüme edilen eser için bkz. (Muhyiddin ibn Arabî, 2008: 5-32). Metin Akar, İbn Arabî’ye atfedilen eserin aslında ona ait olmadığını iddia etmiştir. Ona göre tasavvufî hiçbir motifi barındırmayan “Şeytanın Hikâyesi”, mutasavvif İbn Arabî’ye ait olamaz (2014: 7, 10). Şeytanın hikâyesiyle ilgili Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Bölümü 1682 numaralı elyazması risaleler mecmuasının, 63^b-76^a varakları arasında kayıtlı, “Resûl-i Ekrem sallallâhü ‘aleyhi ve-sellem iblis ‘aleyhi’l-la’neye Sual İdügün Bildürür” başlıklı bir metin daha bulunmaktadır. Akar, kütüphane kayıtlarında Niyazi-i Mısri’ye ait olduğu belirtilen bu kaydın da yanlış olduğunu ve Veled Çelebi (İzbudak) tarafından kendi elyazısıyla metnin mihrabiyesine düşülen notta bu yanlışlığı belirttiğini tespit etmiştir. Bu kayda göre metin, Derviş Niyâzi-i Mevlevî’ye aittir (2014: 7).

I. Belenli Molla Muhammed Efendi (h.1209/m.1794-1795). “Vasiyet-i İblis”. Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi 06 HK 1985/1, 1b-28a: Yazmanın tamamı 43 varaktan müteşekkildir. Hikâye etmeye, anlatmaya dayalı mensur bir eserdir. Varak numarası 28b’den itibaren yazma eserde, salâvât-ı şerife ve dualar yer almıştır. Yazmanın müstensihi, Belenli Molla Muhammed hakkında ne yazık ki bir bilgi bulunamamıştır. Bununla birlikte “Belen” yer adı anlamında kullanılmış, Hatay iline bağlı ilçelerdendir. Çalışmanın sonunda verilen çeviri yazı metni, bu esere aittir.

II. M.y. (h.1198/m.1783-1784). “Nasihat-ı İblis”. Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 MİL YZ A 5449/2, 26b-50b: Yazma eser 50 varaktan oluşmaktadır. Eser, harekeli nesih yazı türü ile yazılmış ve on bir satır hacminde mensur bir eserdir. Sırtı bordo meşin, kapakları desenli kâğıt kaplı mukavva bir cilt içerisinde. Sözbaşları kırmızıdır, yapraklar rutubet lekeli. Yazmanın 1b-26a varakları arasında, halka İslam’ı öğretmek amacıyla dinin en önemli emir ve yasaklarının toplandığı elli dört farza yer verilmiştir. Varak numarası 26a’nın sonunda, h.1198/m.1783-1784 tarihi kayıtlıdır.

III. M.y. (t.y.). “Nasihat-ı İblis”. Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 MİL YZ A 3414/2, 123b-143b: Eser toplam 157 varaktan oluşmuştur. Harekeli nesih hattı ile on bir satırdan müteşekkil olup mensurdur. Müstensih, bazı harfleri iki defa yazmış ve “aleyhi’s-selam” ifadesini de “ayn-mim” harfleri ile yazarak kısaltmıştır.

IV. M.y. (t.y.). “İblis Hakkında Risale”. Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi 43 VA 2179, 1b-19b: Üzerinde herhangi bir numaralandırmanın yer almadığı yazma, nesih hattıyla kaleme alınmış, on üç satırdan oluşan müstakil ve mensur bir eserdir. Müstensih, varak numarası 1a’da metnine dua ile başlamıştır;

“Maşallah

Bir gün hâzret-i Resûl ayıtdı Hâk te’âlâ ol kuluma nice sevâp vireyim dedi.

Ol du’â budur: Bismillahi’r-raḥmani’r-raḥîm Lâ ḥavle ve lâ kuvvete illa billahi’l-‘azîm”.

3. 06 HK 1985/1 Numaralı Yazmada İblis

Çalışmada ele alınan müstensihi ve istinsah tarihi belli olan, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi 06 HK 1985/1 numarada kayıtlı yazma eser,

Allah’a hamd ve peygambere salavat ile başlamış, ardından eserin yazılış sebebi açıklanmıştır:

“ [2^b] bu iblis bu telbīsūñ naşihatı ba’zı kişilere göre fâ’idesi çok olup ü ba’zı kişilere fâ’idesi az olduğuyçün ‘Arap dilinden Türkî [3^a] üzere düzdüm cemî kişilere fâ’ide olsun Ø içün”.

Şeytanın nasihati ile ilgili dinî hikâye, salat u selamdan sonra Hz. Âdem’in Cennetten kovuluşuna dair kıssanın Hz. Muhammed tarafından sahabeye anlatılması ile başlamıştır. Kötülük ve şeytan konulu dinî inanç ve düşüncelerde, insanoğlunun Cennetten çıkarılışında büyük bir payı olduğuna inanılan şeytan, böylece insanlığa ilk kötülüğü yapmıştır. Çoğunlukla yılan kılığına giren şeytan, “iyiyle kötüyü bilme ağacı”ndan yasak meyveyi yemesi için insanoğlunu aldatmıştır (Aça, 2009: 372). Yazma eserde ise Hz. Âdem kıssası ve insanoğlunun Cennetten çıkarılışına dair anlatıda şeytan, kendisine yöneltilen eleştirileri kabul etmemektedir. Zira Tanrı her şeye kâdirdir. Onun asi olmasına ve Hz. Âdem’in yasak meyveden yemesine Tanrı göz yummuştur. O, dileyeydi bunların hiçbiri olmazdı. Şeytan bu sözleriyle Tanrı iradesine vurgu yapmıştır:

“Yâ Muhammed! Sen bilmez misin hâzret-i Âdeme şakin buğdây yime deyü emri itdi ve yine kendi Âdeme buğdâydan yedirmek murâd itdi, yedirdi. İmdi baña dahı Âdeme secde it didi yapmadum. Yine kendi murâd itmedi. Ben niçe ideyim didi. Eger senüñ Rabbüñ beni dileyeydi ben Âdeme secde iderdim ve Âdem dahı buğdây yimezd, didi.” (Vasiyet-i İblis, 06 HK 1985/1, v. 16b)

Selamlaşmak, diyalogun ön basamağıdır. Yazma eserde de diyalogu başlatan şeytanın selamı olmuştur. İslâm dinine göre selam, bir hitap şeklidir ve anında karşılık bulmalıdır (Uyaniker, 2018: 76). Bu sebeple yazma eserde peygamberin ve sahabenin bulunduğu yere girmek isteyen şeytan, Hz. Muhammed’den önce destur istemiş sonra da selam verip içeri girmiştir. Ancak iblisin ne şekilde selam verdiği belirtilmemiştir (Vasiyet-i İblis, 06 HK 1985/1, v. 3b-4a-4b). Peygamber, şeytanın selamını, “Selam bizim üzerimize olsun” diye almıştır⁷. Burada kâfir şeytanın selamının Peygamber tarafından

⁷ Yusuf-ı Meddah’ın, “Dâsitân-ı İblis-i ‘Aleyhi’l-La’ne” isimli eserinde Peygamber, ashabıyla mescide otururken iblis gelmiş ve selam vermiştir. Peygamber burada iblisin selamını almamış, bunun üzerine iblis: “Ya Resulallah, Tanrı selamını niçin almazsın?” diye sormuştur. Peygamber: “Ben Tanrı selamını muhiblerden alırım” cevabını vermiştir (Ertaylan, 1946: 114). Yazma eserde belirtilen bu diyalog, İslâm’daki selamlaşma âdâbına uymamaktadır. İslâm inancında selam vermek sünnettir ve kâfir olana selam verilmez; ancak her kimden gelirse gelsin selamın alınması farzdır. Bu sebeple Peygamber, iblise selam vermemiş ancak ondan gelen selamı almış olmalıdır. Üzerinde çalıştığımız yazma eserde ise selamlaşma âdâbına uygun

alınmasının yegâne sebebi olarak İslâm'daki selamlaşma âdâbının bilinmesinin ve selamın Müslümanlar arasında yayılmasının istendiği değerlendirilebilir.

Hız. Muhammed ile iblis arasındaki diyalogun başladığı sırada orada bulunan kişiler; dört halife, Abdullah bin Mes'ud ve eserde hiç bahsedilmese de muhtemelen Hız. Aişe yani sahabedir. Anlatının mekânı Hız. Aişe'nin evidir; zaman ise "bir gün" olarak ifade edilmiş, anlatı üslubuna uygun geniş bir vakittir.

İblis, geliş sebebini açıkladığı 4b-5a varaklarında; kendisinin Allah tarafından gönderildiğini ve bu sefer yalnızca doğruları söyleyeceğini bildirmiştir. İblisin yalancı olduğu bilinmesine rağmen Hız. Muhammed'e doğru cevaplar vermesi, onun Allah'ın şerrinden korkması sebebiyledir.

Hız. Muhammed ile iblis arasındaki diyalogun ilk soruları, Allah'ın birliği ve peygamberlerine iman esasını teşkil etmektedir. Bu soruların ardından anlatılmak istenen ve İslâm'ın farzlarına ait bazı maddeler şu şekilde sıralanabilir: Günahlardan tövbe etmek, adaletli olmak, fakirliğe sabretmek, zenginliğe şükür edip malın zekâtını vermek, ilm ile uğraşan âlimlerden olmak, abdest almak, namazı zamanında kılmak, oruç tutmak, Kur'an'ı Kerim okumak, sadaka vermek, yalan söylememek ve yalan yere şahitlik etmemek, şarap içmemek, zina ve livâta etmemek, iftira etmemek, hayır işlemek, mütekebbir olmamak, zulm etmemek, anaya-ataya asi olmamak, gıybet etmemek, hırsızlık yapmamak, haram yememek, insafı olmak ve ayıpları örtücü olmak, yetim malı yememek vb.

Söz konusu yazma eserde Hız. Muhammed tarafından iblise sorulan elli dört soru ile İslâm'ın elli dört farzına dikkat çekilmek istenmiştir.

Üzerinde çalışılan yazma eserde şeytan hakkında bilinmesi gerekenler ve şeytanın özellikleri, Hız. Muhammed tarafından sorulan şu sorular çerçevesinde belirtilmiştir:

- Nasıl şeytan oldu?
- Dış görünüşü nasıldır?
- Evi, mescidi, ezanı, tesbihi, kitabı var mıdır?
- Ne yeyip-içer?
- Çocuklarının sayısı kaçtır?
- Dostları kimlerdir?

şekilde Peygamber, iblisin selamını almış ancak karşısındaki şeytan olduğu için daha güzel bir duada bulunmamıştır. Zira selam, karşılıklı bir çeşit dua ve iyi dilektir.

- Şeytanın hileleri nelerdir?
- Neden tövbe etmiyor?

Şeytanın, Hz. Âdem'e secde etmediği (Kehf, 18/50) ve Allah tarafından yasaklanan meyveyi (Araf, 7/19) Âdem'i kandırarak yemesine sebep olduğu için lanetlendiği bildirilir (Araf, 7/20-21). Yazma eserde iblis, bütün bu işlere sebebiyet verenin Allah'ın isteği ve iradesi olduğunu söylemiştir (Vasiyet-i İblis, 06 HK 1985/1, v. 16b). Bununla birlikte Allah, Cennet ve Cehennem ehlini yaratmış, Cennet ehline peygamberleri ve ulemayı; Cehennem ehline de başta iblis olmak üzere, diğer şeytanları ve câhilleri yaratmıştır. Dolayısıyla şeytan, Allah tarafından oluşturulan düzenin bir parçasıdır.

İblisin dış özelliklerine dair bilgilerin bulunduğu; 3a-3b-4a-4b varakları ilgi çekicidir. Şeytan burada somutlaştırılmış, çirkin ve yaşlı bir insan şeklinde tasvir edilmiştir:

“...nāgāh kapudan bir çirkin Ø [3^b] āvāz geldi... Bir köse [4^b] koca şüretinde gözleri eğri vü burnı uzun ve dağı ağızında iki dişi var taşra çıkmış ve yüzünde yedi dāne kıl var”.

Eserde somutlaştırılan şeytan tasavvurları, mitolojilerde ve dinî inançlarda anlatılanlarla uygun düşmektedir. Yazmada şeytanın nerede yaşadığı, ne yeyip içtiği, dini inancının olup olmadığı vb. gibi sorular, akla gelebilecek merak uyandıran sorulardır. Bu sorulara verilen cevaplar da halk inançlarında sıklıkla karşılaşılan verilerdir: Şeytan hamamlarda yaşar, zekâtı verilmeyen mallar, sarhoşların yedikleri ve haram lokma şeytanın yiyeceğidir, sol el ile yemek yiyenler şeytanla birlikte yerler, saz çalgısı şeytanın ezanıdır, parmak çıtlamak-ıslık çalmak şeytanın tesbihidir vb.

Baş şeytan iblis, bu dünya üzerindeki diğer şeytanların, cinlerin ve Yecüc ile Mecüc'ün sayısının ikinci göğün meleklerinin on bölüğünden bir bölümü kadar olduğunu; başka bir bölümde de yedinin katları olarak yetmiş ile yetmiş bin şeytandan bahsetmiştir (Vasiyet-i İblis, 06 HK 1985/1, v. 11b, 13a, 27a). Şeytanın, insan çocukları da vardır. Bunlar haram yedikten sonra hatunu ile bir araya gelen ve Allah adını anmayan kadın ile erkekten dünyaya gelen çocuklardır. Çünkü Kur'an'ı Kerim'de bildirildiği gibi (İsrâ, 17/64), şeytan bu kişilerle malda, oğulda ve kızda ortak olur (Vasiyet-i İblis, 06 HK 1985/1, v. 25a-25b).

Şeytanın bu kadar rahat hareket etmesinin sebebi, Allah'ın kendisine kıyamete kadar ömür vermesi ve fırsat tanınmasıdır. Kötülük kahramanı olabilmek, gücünü ve etkisini devam ettirebilmek için şeytan, kendisine inananlara ihtiyaç duyar. Bu doğrultuda şeytan, hileleri ile insanı doğru yoldan alıkoymak ve kendisine yoldaş yapmak için çalışır. Bir Müslüman

hayırlı bir iş yapmak isterse iblis ona yetmiş şeytanı musallat eder. Kişi, hayırlı işten yine de vazgeçmezse bu sefer, “Mütekazi” adındaki şeytanı görevlendirir. Bununla birlikte her Müslüman’a bir şeytan musallat eder ve şeytanların o kişilerin peşinden ayrılmamasını salık verir. Şeytanın hileleri bunlarla da bitmez; insanoğluna yetmiş bin şeytanı musallat ederek vesvese ile kandırmaya çalışır. Şeytanın bu kandırmaları sonucunda pek çok dostu olmuştur. Aldanan ve yaramaz işler yapan bu kişilerin yaptıkları iyilikler bâtil olur ve tövbeleri de kabul olmaz (Vasiyet-i İblis, 06 HK 1985/1).

Çalışma kapsamında incelenen yazma eserde, Hz. Muhammed tarafından sorulan ve cevabı en çok merak edilen soru şeytanın sonu ile ilgili olandır. “Şeytan tövbe etmeyi düşünmüyor mu?” sorusu, yazmanın en sonuna bırakılmıştır. Şeytan bu soruya Allah’ın iradesini dayanak göstererek cevaplamıştır:

“Allah te’âlâ’ya [27^b] ‘âsî olanların hōd hâlin bilürsin didi. Ve dahı ayıtdı: Yâ Muhammed! Eger senün Rabbün beni dileseydi ben böyle olmazam amma Hâk te’âlâ’nuñ ferîku fi’l-Cennet ve ferîku fi’s-sağîr duydu ki kavî bunda sabaķat itmişdür. Bu sözleri peygamberden işidicek ayıtdı: Yâ mel’un! Var hâzret-i Âdem ‘aleyhi’s-selâmuñ türbe-i şerîfnde Âdem ‘aleyhi’s-selâm’a secde eyle, Hâk te’âlâ’dan mağfiret talep eyle, Hâk te’âlâ kıyâmet gününde hâlâş ide didi. İblis ‘aleyhi’l-la’in [28^a] ayıtdı: Yâ Muhammed! Ben anuñ dirisine secde eylemedim varup ölüsine hic secde mi iderin didi.” (Vasiyet-i İblis, 06 HK 1985/1, v. 27a-28a).

Bu cevap sayesinde şeytanın iki cihanda Allah’ın tövbesinden ve rahmetinden mahrum kalacağı netleştirilmiştir. Ancak yazma eserde belirtildiği üzere unutulmamalıdır ki şeytan, Allah’ın iradesi dâhilinde kötü olmuştur. Allah, şeytana Hz. Âdem’e secde etmesini emretmiş fakat şeytan bu emri yerine getirmeyip âsî olmuştur. Batınî tasavvufta da şeytan, Allah’ın emri ile iradesi arasında kalmış ve neticede de kendisine verilen rolü yerine getirmiştir.

Yazma eserde anlatıcı/yazan, hikâyenin sonunda şeytanın Hz. Âdem’in ölüsüne de secde etmeyeceğini aktarırken iblise ait önemli bir özelliğe vurgu yapmak istemiştir. Buradan hareketle hatasından dönmeme, hatayı kabullenmeme ve yanlışta inat etme şeytana ait bir özelliktir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türklerin İslâmiyet’i resmi din olarak benimsemesinden sonra Türk edebiyatında; tercüme, adaptasyon ve telif yoluyla dinî-didaktik eserler kaleme

alınmıştır. Manzum-mensur yazılmış dinî-destânî hikâyeler, halka İslâmiyet'i anlatmak maksadıyla sözel kültür aracılığıyla yayılmıştır.

Tanzimat döneminden itibaren sayıları gittikçe artan ilmihal kitapları, halkın dinî bilgilere ulaşma ihtiyacında görülen birtakım eksikliklerin giderilmesi amacıyla yönelik çalışmaları göstermektedir. Çalışmada ele alınan dört adet yazma eserden ikisinin XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren istinsah edilmiş olmaları, bu amaçlar doğrultusunda değerlendirilmelidir. İlmihal kitaplarının bir kısmı, önceki bilgilerin tekrarıdır ibaret olduğundan ele alınan yazma eserlerdeki Hz. Muhammed-iblis diyalogunun da dört yazma eserde; konu, dil ve anlatım özellikleri bakımından çoğunlukla aynı olduğu görülmüştür. Bu eserler, yazıldıkları dönemin din kültürü ve ahlâk bilgisini yansıtması açısından önemlidirler. Çalışılan yazma eserlerin başlangıcında Arapçadan Türkçeye tercüme edildiğinin belirtilmesi de din kültürünün toplumun çeşitli kesimlerine yayılmasının amaçlandığını göstermektedir.

Yazma eserde Hz. Muhammed, iblis ile soru-cevap şeklinde konuşturulmuştur. Sorulu-cevaplı anlatım şekli, konunun kısa ve net bir şekilde anlaşılmasını sağlamıştır. Dolayısıyla yazma eserlerde derin tasavvufi motifler, ağır ve süslü bir anlatım göze çarpmamaktadır. Burada Hz. Muhammed, iblise toplam elli dört soru sormuştur. Bu sayının tesadüfi olmadığı ve İslam'da elli dört farza karşılık geldiği değerlendirilmelidir. Hz. Muhammed'in şeytana sorduğu sorular, on iki konu başlığı altında toplanabilir:

1. İslam ümmeti hakkında iblisin duygu ve düşünceleri nelerdir?
2. İbadet ehli hakkında iblisin duygu ve düşünceleri nelerdir?
3. Sahabe ve dört halife hakkında iblisin duygu ve düşünceleri nelerdir?
4. İblisin hileleri nelerdir?
5. İblisin dostları kimlerdir?
6. İblisi yenen kadın ve erkekler var mıdır?
7. İblisin sevmediği kişilerin özellikleri nelerdir?
8. Cehennemliklerin özellikleri nelerdir?
9. Cennet ehlinin özellikleri nelerdir?
10. İblisin evi, kitabı, ezanı ve mescidi var mıdır?

11. İblisin yiyeceği-içeceği nelerdir?

12. İblis neden tövbe etmiyor?

İslâm âlimleri tarafından, her Müslümanın öğrenmesi ve uygulaması gerektiği düşünülen elli dört farz bilgisi, halkın anlayabileceği ve hatta ezberleyebileceği bir şekilde kaleme alınmış, el kitapları şeklinde tertip edilmiştir. Üzerinde çalışılan yazmalar da bu ihtiyacın bir göstergesi ve örnekleridir.

Kıyamet gününe kadar şeytanlık yaparak inananları Hak yolundan ayırmak şeytana Allah tarafından verilen bir görevdir. Allah'ın emri ile iradesi arasındaki ayırım, yazma eserlerde çok net bir şekilde ifade edilmiştir. Ele alınan yazma eserlerde iblis, ikinci bir Tanrı olarak algılanmamış, Tanrı'nın birliğini ve peygamberin varlığını kabul etmiştir.

Şeytan; lanetin, kovulmuşluğun, ateşin ve günahın sembolüdür. Hz. Muhammed ise; bağışlanmanın, kurtuluşun, İslâmiyet'in ve sonsuz Cennetin sembolüdür. İnsanoğlu şeytan ile asi olup ateşe koşarken; Hz. Muhammed ile huzura ve sonsuzluğa kavuşur. Şeytan, inanmayanların dostu ve yoldaşyken; Hz. Muhammed kendisine inananlarla birlikte dir. Tanrısal iradenin bütünleştiği iki zıt kutup; "Hz. Muhammed-iyilik", "iblis/şeytan-kötülük" kutuplarıdır. Tanrısal gerçek ancak zıtlıkların birliği ile kavranabilir. Bu nedenle şeytan da nebî kadar gereklidir. İyilik-kötülük ilişkisi, kozmik düzeni bütünleyen bir uyum içindedir. Yazma eserde Tanrının iradesinden sonra, iyilik-kötülük mücadelesi ön plana çıkarılmaktadır.

İblis konulu yazma eserlerde anlatılan kötülük/şeytanlık yapan insanlar, şeytanın hizmetkârları olarak insanoğlunun karanlık/şeytânî yönünün de var olduğunu göstermişlerdir. Kötülükle ve şeytan ile yüzleşmek, somutlaştırmak aynı zamanda bireyin kendisiyle de yüzleşmesi anlamına gelir.

Yazma eserde de anlatıldığı gibi şeytan, insan ile daima kötülük ilişkisi içinde olan bir nesnedir. İnsan kötülük yapmak için şeytan nesnesine ihtiyaç duyar. Başka bir ifadeyle söylenecek olursa özne olarak insan, kötü amaca ulaşmak için şeytan nesnesini bir rabıta olarak kullanır.

Şeytanların başı iblistir ancak kötülüğün kaynağını sadece şeytanda aramak ve suçu ona yüklemek sorumluluktan kaçmaktır. İnsan, düşünebiliyor olması ve özgür iradesi sayesinde sorumluluk sahibidir. Allah bu sebepten kötülüğe engel olmamış, insanı kararlarında özgür kılmıştır. Kötülük probleminin çözümü için sorunun bireye indirgenmesi gerekmektedir.

Şeytana ait tasavvurların, farklı dinî inançlar bakımından nasıl ele alındığı ve yorumlandığı, hangi bakımlardan benzeştiği ve de ayrıldığı önemlidir. İnançların oluşmasında bireyin yaşadığı coğrafya, kültür ve toplum etkili olmaktadır. İnançlarda şeytana ait farklı özelliklerin aktarılması nesne ilişkileri kuramı açısından önemlidir. Şeytan, insanoglunun hayatı boyunca hakkında bilgi biriktireceği önemli bir nesne ve kavramdır. Bu bağlamda şeytan, hem dinî inançlar açısından belli bir tipolojiye sahip soyut varlıktır; hem de toplumun karakteristik yapısını gösteren somut göstergedir.

Kötülüğün kahramanı; şeytanlaşmış veyahut da şeytana uymuş, iradesini kullanamayan insandır. Türk din felsefesi çalışmalarına katkı sağlaması açısından kötülük ve şeytan meselesinin çift taraflı ele alınmasında, sözel kültürün değerlendirilmesinde Tanrı'nın iradesini ortaya koymak bakımından fayda bulunmaktadır.

ÇEVİRİ YAZI ALFABELİ METİN

Belenli Monla Muhammed Efendi (?)

Sene biñ iki yüz toközün senesinde kitaba şürü⁸; 1299

...

Efendimiz peygamber ‘aleyhi’s-selam ile iblīs kapuya gelüp soñra içerü girüp söyleşdüğini beyān ider⁹.

[2^b] HAZĀ KĪTĀBU VAŞĪYYET-İ İBLĪS ‘ALEYHÜ’L-LA‘İN¹⁰

BİSMİLLAHİ’R-RAĦMANİ’R-RAĦĪM

Elḥamdülillahi ‘alā ne‘āmiyye ☉ ve’s-şalāt ☉ ü’s-selāmu ‘alā resūlühü Muḥammedin ḥātem-i enbiyā ☉ ammā Allaha ḥamd idüp peygambere şalāt ü selām getürdügümüzden soñra bu iblīs bu telbīsüñ naşihatı ba’zı kişilere göre fā’idesi çok olup ü ba’zı kişilere fā’idesi az olduğıçün ‘Arap dilinden Türkī [3^a] üzere düzdüm cemī’ kişilere fā’ide olsun ☉ için. Ba’zı aşḥāb

⁸ Yazma eserin ilk sayfasında kitaba başlama tarihi olarak bildirilen, h.1209/m.1794-1795 yılının sonunda; h.1299/m.1881-1882 tarihi de kayıtlıdır. Yazma eser muhtemelen, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında istinsah edilmeye başlanmış ve o yıllarda tamamlanmıştır.

⁹ Metin okunurken rahat anlaşılması amacıyla noktalama işaretleri tarafımızca eklenmiştir.

¹⁰ Belenli Molla Muhammed Efendi (h.1209/m.1794-1795). “Vasiyet-i İblis”, *Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi 06 HK 1985/1*, 1^b-28^a.

raziyallahü 'anhüm ecma'in   Peygamberden  yle rivayet iderler ki; bir g n peygamber hazretiyle hazret-i 'A'ise ana raziyallahü   'anh   'an ebih  evinde otururduk. Peygamber hazreti bize atamız hazret-i Adem peygamber 'aleyhi's-sal tu's-selamu  ahv lin hik yet id p H k te' l  anı ni e yaratdı v  ni e Cennete koydı v  ni e  ıkardı   andan haber vir rken n g h kapudan bir  irkin   [3^b]  v z geldi didi ki: Y  Muhammed! Ba a dest r vir ki i er ye girem, Allah te' l  emriyle sa a na ih t idem didi. Bu  v z  i idicek peygamber 'aleyhi's-sel m ayıtdı:  y benim a h bım! Bu  apudan s yleyen kimdir bil rmissiz?  ah be ayıtdılar: Allah te' l  bilir v  Res l bil r didiler. Andan peygamber 'aleyhi's-sel m buyurdılar ki: Bu  apuda s yleyen iblisd r didi. Res l hazreti bunu diyicek hazret-i ' mer raziyallah  'anh yerinden kalkup ayıtdı: Y  Res lallah! Ba a dest r   [4^a] vir  ıkayım ol me'l ni hel k ideyim cih nı anu   errinden hal ş ideyim didi. Peygamber 'aleyhi's-sal tu's-sel m ayıtdı: Y  ' mer! H k te' l  a a kıyamete dek ' m r virmişd r anı  ld rmege kimse  adir olmaz didi. Andan peygamber 'aleyhi's-sel m ayıtdı:  y benim a h bım! Eger bu mel' n olmıyaydı g z a up   yumunca hi bir kimse Ta riya '  i olmazdı didi. Andan peygamber hazretleri 'Abdullah bin Mes' d hazretlerine emr eyledi  apuyı v  iblis i er ye girdi. Bir k se [4^b] koca   retinde g zleri e ri v  burnı uzun ve da ı a zında iki di i var ta ra  ıkmi  ve y zinde yedi d ne kıl var ancak i er  giricek sel m virdi. Res l hazreti, sel m bizim  zerimize olsun didi v  peygamber hazreti a a ayıtdı: Y  mel' n! Bunda neye geld n?  blis ayıtdı: Y  Muhammed! Ben bunda gelmekden b z rım velakin beni bunda bir melek oddan harb ile ibr m id p get rdi v  ba a didi ki: Y  iblis! H k te' l  hazreti sa a  yle emr eyledi ki: [5^a] Benim hab bime varasın ve to ru cev b viresin eger to ru cev b virmez ise  ol ate ini yakup k l eylese gerek didi. Ol  orkudan geldim y  Muhammed didi.   Andan peygamber hazretleri ayıtdı: Y  mel' n! Bu cih nda ziy de sevmedu n kimdir?  blis 'aleyhi-la'in ayıtdı: Senden ziy de sevmedu m yokdur didi. Z r  sen d ny ya rahmet geld n benim ile  demo lanları m beyninde olan dostlu ı bozdu  anlara sen 'ilm   'amel abdest   nam z  gretdu n anlara, benim s zimi tutmaz oldılar [5^b] didi. Peygamber 'aleyhi's-sel m bu s zi i idicek mesr r olup didi ki: Bir kimse iblis sevmese anı H k te' l  sever didi. Andan peygamber 'aleyhi's-sel m ayıtdı: Y  mel' n! Benden  o ra kimi ziy de sevmezsin? didi.  blis ayıtdı:  ol ki ileri ki t vbelerin yi elerler didi. Peygamber 'aleyhi's-sel m ayıtdı: Bunlardan  o ra kimi ziy de sevmezsin? didi.  blis ayıtdı: ' dil p di ahları v  begleri sevmem z r  anlaru  bir g nl k 'ibadetleri altmı  yıllık 'ibadet yerine ge er didi. Andan

[6^a] peygamber ‘aleyhi’s-selām ayıtdı: Yā mel’ün! Dağı kimi ziyāde sevmezsin? didi. İblīs ayıtdı: Şol faķırleri ki faķırına şabr idüp kimseye şikāyet eylemeye zīrā Hāķ te’ālā katında faķırleruñ mertebeleri ğāyet ile yücedür. Andan peygamber ‘aleyhi’s-selām ayıtdı: Yā mel’ün! Dağı kimi ziyāde sevmezsin? İblīs ayıtdı: Şol ğanıleri ki Hāķ te’ālā’nuñ virdüği malın şukrin idüp mallarınuñ zekātların virirler öyle kişiler ğāyet benim düşmānlarumdur zīrā zekāt maluñ çirkidir zekāt çıkmāğıla māl pāk [6^b] olsun ve hem üzerlerindeki farz edā olur ve dağı bir kimse şadaķa virse ol şadaķa Hāķ te’ālā’nuñ kudret eline irişür andan soñra faķıruñ eline irişür andan soñra didi. Andan peygamber ‘aleyhi’s-selām ayıtdı: Dağı kimi ziyāde sevmezsin? didi. İblīs ayıtdı: Şol ‘ālimleri ki; ‘ilmile ‘āmil olalar eger ‘ālimler olmasa birisinüñ ümmetüñi heb girü kāfir iderdim didi. Andan peygamber ‘aleyhi’s-selām ayıtdı: Yā mel’ün! Dağı kimi ziyāde sevmezsin? İblīs ayıtdı: Şol kişileri [7^a] amma anlar abdest ile namāz üzerinde olurlar mādem ki anlar řahāret üzere oldukça ben ziyāde ğuşşa çekerim ve bī-huzūr olurum didi. Andan peygamber ‘aleyhi’s-selām ayıtdı: Yā mel’ün! Her kaçan benim ümmetim namāza şursalar sen neylersin? İblīs ayıtdı: Yā Muħammed! Kaçan kim anlar namāza şursalar beni ol vaķit sıtmalar dir dir direrin hiç niçe ideceğim bilmezim didi. Andan peygamber ‘aleyhi’s-selām ayıtdı: Yā mel’ün! Kaçan kim ümmetim secde itseler sen ol vaķit neylersin? İblīs ayıtdı: Ben ol vaķit [7^b] boynı zencirli oluram anlar namāzdan fāriğ olıcak. Andan peygamber ‘aleyhi’s-selām ayıtdı: Kaçan kim benim ümmetlerim Ķur‘ān okursalar nice idersin? İblīs ayıtdı: Ben ol vaķit āteş üzerinde şalay eriyü gibi eririm didi. Andan peygamber ‘aleyhi’s-selām: Yā mel’ün! Kaçan kim benim ümmetlerim oruc şutsalar sen nice idersin? İblīs ayıtdı: Ol vaķit benim ağzıma uyan ururlar nitekim at ağzına urdukları gibi, tā ümmetüñ orucların bozunca o yanlı dururam didi. Andan peygamber ‘aleyhi’s-selām ayıtdı: [8^a] Yā mel’ün! Kaçan benim ümmetim şadaķa virseler sen neylersin? İblīs ayıtdı: Ol şadaķa viren kişi beni hemān iki pāre eyler bir pāremi Ğayyā şamusına ve bir pāremi Cehenneme birağur didi. Andan peygamber ‘aleyhi’s-selām ayıtdı: Yā mel’ün! Niçün sen şöyle böyle incinirsin? İblīs ayıtdı: Yā Muħammed! Şadaķada altı şaşlet vardur evvelkisi oldur ki; ol kişinuñ Hāķ te’ālā du’āsın şabül ider. İkinci oldur ki; Hāķ te’ālā mālına berekāt virür. Üçüncü oldur ki; Hāķ te’ālā ‘ömrüne berekāt virür. Dördüncü [8^b] oldur ki; Hāķ te’ālā ol kişinuñ yetmiş yaramaz nesnelere ğiderir. Beşinci oldur ki; Hāķ te’ālā ol kişiyē şālih kulları du’āsından naşp virir. Altıncı oldur ki; kaçan bir kimse şadaķa virirse Hāķ

te'ālā ol kılına Cehennem mabeyninde bir hicap yarada ve dahı kaçan ademoglanları kıyāmet günü Maşşer yerine cem' oldukları zamān Cehennem fişkırıp hemān tğlar gibi kalkup Maşşer mahlıkuñ üzerlerine saçılma gerekdür. Ol zamānda her kişünñ şadaķası gelür tğlar gibi üzerlerine gölge [9^a] olup mu'allak tursa gerekdür. Anuñ için şadaķa viren kimesneleri ziyāde sevmez didi. Peygamber hāzreti bu sözleri iblisden işidicek şād oldu. Andan ayıtdı: Yā mel'un! Benim bu otıran aşhābım hakkında ne dirsın? İblīs ayıtdı: Eger Ebübekri dirseñ ol baña cāhiliyyetde iken muṭi' olmazdı şimdi bī-muṭi' olsa gerek ve dahı hāzret-i 'Ömer rażıyallahü 'anh her kande görsem ve gölgesini görsem kaçırım didi. Ve dahı hāzret-i 'Oşmān rażıyallahü 'anhdan ben ziyāde utanıram şol melekler [9^b] utandıgı gibi, amma eger hāzret-i 'Ali dirseñ ben andan hemān başımı kurtarmağa rāzıyım didi. Eger bākī aşhābuñ dirseñ anlar dahı senüñ yüzüne nazar itmekle benim şerrimden kurtularlar ben anları eyledim. Andan peygamber 'aleyhi's-selām ayıtdı: Yā mel'un! Benim ümmetlerim hakkında ne dirsün? İblīs ayıtdı: Yā Muḥammed! Senüñ ümmetüñ yarın kıyāmet gününde yigirmi dört bölük olsalar gerekdür. Hemān bir bölügi Allah içündür anlar şol muhlişlerdür ki dünyā arzularından ve nefis murādlarından geçmişlerdir. Ancak [10^a] murādları Hāķ te'ālā'nüñ dīdārın görmekdür anlaruñ yüzi şuyına yağmurlar yağar ve otlar biter ve yemişler biter. Hāķ te'ālā anlaruñ sebebiyle 'ālemi yire geçürmekden ve şuya ğarķ eylemekden hıfz eyler. Yā Muḥammed! Kaçan kim Hāķ te'ālā senüñ ümmetüñ helākın dilese evvel anları öldürür andan soñra ümmetüñ üzerlerine belālar yağdurur ben anları terk eyledim zīrā ki anlar baña göz açup yumunca muṭi' olmazlar. Ve dahı İblīs ayıtdı: Yā Muḥammed! Ol yigirmi dört bölügün bir bölügi senüñ içündür anlar şol [10^b] kişilerdür ki dā'im tövbe iderler Hāķ te'ālā'ya muṭi' olurlar 'ibādet iderler baña muṭi' olmazlar zīrā anlar sözlerin ne ziyāde ve ne eksik söylerler anuñ gibi kişileri ben ziyāde sevmez didi. Ve dahı ayıtdı: Yā Muḥammed! Ol yigirmi dört bölükden bir bölügi benim içündür anlar şunlardır ki Hāķ te'ālā anları Qur'an içinde şeyātın ins deyü añdı anlar benim hāş mürīdlerimdir ben anlardan ğāyetde rāzıyım zīrā anlar baña bir kerre 'āşabī [11^a] olurlarsa yigirmi kerre muṭi' olurlar ben anlardan bir sāt ayrılmazım illa meger ki Allah te'ālā aña ve saña şalavāt-ı şerīf getireler ol vaķtın kaçırım didi. Andan peygamber 'aleyhi's-selām ayıtdı: Yā mel'un! Şeyātınüñ miķdārı ne kadardur bilürmisin? İblīs ayıtdı: Yā Muḥammed! Baña Hāķ te'ālā buyurdu ki, her nesne ki sen sorarsın ben saña toğrı cevāp virem. Yā Muḥammed! Ademoglanları sār hayvānlaruñ on bölügünde bir bölügi kadardur ve dahı cümle hayvānlar [11^b] cinlerüñ on bölügünden bir bölügi

kadardur ve bu cümle hayvânlar ve cinler ve şeyâfîn ve Ye’cüc ve Me’cüc ve bu dünya göği melekleri ikinci göğün meleklerinin on bölüğünden bir bölüğü kadardur üçüncü gök melekleri dahı bu tertîb üzeredür tâ yedinci kat göğe varınca didi. Andan soñra peygamber ‘aleyhi’s-salâtu’s-selâm ayıtdı: Yâ mel’ün! Benim ümmetim hakkında ne dirsin? İblis ayıtdı: Yâ Muhammed! Senün ümmetün kocalarına yalân söylemeği ve yalân [12^a] yire şehâdet itmeği emr eyledim ve dahı namâzı geç kılmağa ve ‘ibādât tã’ate kâhil olmağa emr iderin ve dahı yâ Muhammed, senün şarâp içmeğe ve satranc oynamağa ve ğayrılara zulm itmeğe ve zina ve livâta itmeğe emr iderin ve dahı yâ Muhammed, senün ümmetün oğlâncıkları benim elim altındadır her nice dilesem işlerim didi. Ve dahı yâ Muhammed, senün ümmetün karıncıkların kavğa kovalamağa ve ğayrılara bühtân itmeğe ve cãzülük ve yalân söylemeğe emr iderin ve genç hâtünları başdan [12^b] çıkarmağa emr iderin. Yâ Muhammed! Senün ümmetün genç hâtünları biñde biri baña muhâlefet itmezler baña muñ olurlar ben anlardan ğâyet ile râzıyım didi. Andan peygamber ‘aleyhi’s-salâtu’s-selâm ayıtdı: Yâ mel’ün! Kaçan benim ümmetim hayırlı iş işleseler ve işlemek dileseler sen nice idersin? İblis ayıtdı: Yâ Muhammed! Evelallah Hâk için ki baña kıyâmet günine dek va’ad virmişdür kaçan ümmetünden birisi hayır işlemek murâd itse ben ol kişinün üzerine [13^a] yetmiş şeytân musallağ kıluram tâ ol kişi ol hayırdan men’ iderler. Eger anlar men’ idemezlerise bir şeytân dahı müvekkel kıluram ki anuñ adına Mutekâzi dirler hiç ol kişiden ayrılmaz tâ ol kişinün itdüğü hayırn iptâl idince ve etdüğü hayr-ı ‘ariye vâsıl olunca. Yâ Muhammed! Ümmetünden bir kişi namâz vaqtinde kılmak dilese ben anuñ üzerine bir şeytân kovaram ol şeytân her gün ol kişiden ayrılmaz dürlü dürlü ‘illetler ve fikirler belürüvirir tâ namâzı terk itdürür ve eger [13^b] ol terk itdürmeğe kâdir olmaz ise ben aña yeni âdemden bir kimesne gönderüp ol kişi anı işğâl idüp yâhüd şatup azar ider hatta namâzuñ vaqiti ahır olur andan soñra kalkar tavuk taru devşürür gibi tiz tiz kılar. Kıyâmet gününde anuñ gibi namâzı şâhibinün yüzine uralar böyle kişileri ben ğâyet severim didi. Andan soñra peygamber ‘aleyhi’s-selâm ayıtdı: Yâ mel’ün! Benim ümmetüm senün kankı hūyuñ tutsalar helâk olalar? didi. İblis ayıtdı: [14^a] Kaçan ümmetün benim üç hūyum tutsalar kıyâmet gününde mağbūn ve helâk olurlar; üç hūyuñ birisi becîlikdir. Eger bir kişi becîl¹¹ olsa tâ kıyâmete deĝin helâk üzere olur

¹¹ Metinde sözcük, “Becîl” diye harekelenmiş olmasına rağmen; “Becîl: 1. Büyük, itibarlı, gösterişli, muhterem kimse 2. Şişman” anlamlarına gelir. Bu kelime anlam bakımından metne oturmaz. Ancak yazılışı itibarıyla benzer olan başka bir sözcük de, “Becel”dir. Becel: Yalan, iftira

ben anı gāyet ile severim didi. İkinci haseddir gāyet büyük günāhdır. Üçüncü kişi işlediği günāhları unutmaktır. Ağlamaya, istiğfar itmeye böyle kişiler benim gāyet dostlarımdır. Ol kişiler kim kaçan günāhlarına tövbe ideler ben anlar ile dostluğu bozarım benim başım mıtrağalar ile [14^b] ururum ve ben andan ırāğ olurum ve bīzār olurum didi. Andan peygamber ‘aleyhi’s-selām ayıtdı: Yā mel’ün! Benim ümmetimüñ Cehennemlik olanınıñ ‘alāmeti nedür? Toğrı söyle. İblīs ayıtdı: Yā Muhammed! Anlaruñ ‘alāmeti Allah’a şirk idüp ve dağı din-i İslāma şirk getürmeleridür ve tekebbürlenmekdür ve saña ‘āşī olmaktadır ve namāzı unutmaktadır ve dağı nā-hağ yere ğariblere zulm itmekdür ve yalān söylemekdür ve ğıybet itmekdür ve anaya ataya ‘āşī olmaktadır [15^a] ve uğruluk idüp ve şarāp içmekdür ve harām yemekdür ve yalān yire şahādet itmekdür. Yā Muhammed! Her kimde bu haşletler bulınsa ol kişi Cehennemlikdür. Bu günah hūyları Hağ te‘ālā ğazap itdüğü kullarına virür bu hūyları terk itmeyen kişilere Hağ te‘ālā yarlıgamaz meger kim fazlı keremi irişe didi. Andan peygamber ‘aleyhi’s-selām ayıtdı: Yā mel’ün! Benim ümmetinden ehl-i Cennetüñ ‘alāmeti nedür? didi söyle. İblīs ayıtdı: Yā Muhammed! Ümmetüñden ehl-i Cennetüñ ‘alāmeti oldur ki, Hağ te‘ālā’nuñ birliğine ve senüñ [15^b] Hağ peygamber olduğına inanmaktadır ve dağı ‘ālim olup fağırleri esirgeyici olmaktadır ve şadağa ü zekāt virici ola ve fağır olup şālīh ola ve dağı Hağ te‘ālā’dan dā’im korkar olup dā’im ‘ibādetde ola ve dağı Hağ sözi işitse kabül eyleye ve her zamān oruc tutucu ve namāz kılıcı ve zekāt virici ve dağı mü’minlere luğ ile mu‘āmele idüp ve dağı ‘ālimleri sever ola ve naşīhat idici ola ve göñli yumuşak ola ve ehl-i adab ve ehl-i mürüvvet ve ehl-i ihsān ola ehl-i [16^a] ihsān ola ve ehl-i hayā ola ve göñli kiñ olup emr-i ma’rūf ve ... ola ve toğrı ehl-i inşāf ola ve kimsenüñ ‘aybın gözetmiye. Yā Muhammed! Bu ‘alāmetler senüñ ümmetüñden birinde bulınsa ol ehl-i Cennet olur. Andan peygamber ‘aleyhi’s-selām ayıtdı: Gerçekdir yā mel’ün! didi. Ve andan yine peygamber ayıtdı: Yā mel’ün! Niçün tevbe idüb Cennete girmezsin? didi. İblīs ayıtdı kim: Yā Muhammed! Sen Hağ te‘ālā’nuñ peygamberisin [16^b] baña şefā’at eyle ve bir nesne öğret ki ben anı işleyem Hağ te‘ālā girü yüzime urmıya. Yā Muhammed! Sen bilmez misin hağret-i Ādeme şağın buğdāy yime deyü emr itdi ve yine kendi Ādeme buğdāydan yedirmek murād itdi, yedirdi. İmdi baña dağı Ādeme secde it didi yapmadum. Yine kendi murād itmedi. Ben niçe ideyim didi. Eger senüñ Rabbüñ beni dileyeydi ben Ādeme secde iderdim ve Ādem

anlamında kullanılmaktadır. Metinde; yalan, iftira anlamına gelen “Becel” sözcüğü kastedilmiş olmalıdır.

dağı buğdāy yimezdi, didi. Lakin Hāk te’ālā’nuñ bu işlerde [17^a] ve hikmeti oldur ki Hāk te’ālā Cehennemi ve Cenneti ehlini yarattı, anlara sayini ve ğayrıları peygamberleri ve ‘ulemā’a kılāvuz kıldı Cennete girmeleri için. Ve dağı Hāk te’ālā, Cehennemi ve Cehennem ehlini yarattı beni ve ğayrı şeytānları ve cāhilleri Cehennem ehline kılāvuz kıldı. İblīsten bu sözleri işidicek peygamber ‘aleyhi’s-selām ayıtdı kim: Yā mel’ūn! Benim ümmetime Hāk te’ālā rahmet eyler didi. Bir günlük ‘amelleri sebebiyle elli yıllık günāhların yārlıġār ve dağı [17^b] benim ümmetim bir şevāp işleşeler Hāk te’ālā on şevāp virür ve dağı tövbelerin kabül ider tā güneş maġribden toġunca saña körlük didi. Andan iblīs ayıtdı: Yā Muġammed! Gerçek söylersin amma ben anlara yaramaz işler kılāvuzların ol işleri işlemeleri sebebiyle şālīh ‘amelleri bātıl olur tövbeleri kabül olmaz didi. İblīsten bu sözleri işidicek peygamber şallallahü ‘aleyhi ve-sellem ayıtdı: Yā mel’ūn! Ol yarāmaz işler nedir bize söyle? [18^a] İblīs ayıtdı: Ben anlara vesvese viririm senüñ aşġābuñ olmakdan bunları çıkarırım didi. Ve dirim ki Ebübekir yarāmaz işler işledi tarīka yordı ve ‘Ömer zılm itdi ve ğayrılara müte’addī itdi ve ‘Oşmān ğayrıları aldı. Direnmedin bu sözleri kabül iderler günden güne senüñ yoluñdan çıkarlar kamusı birilerin azdururlar ve beyanlarında ba’zı va’ad onları ziyāde olur tā ecelleri geldikde tövbe itseler tövbeleri kabül olmaz ve ‘amelleri dağı bātıl olup [18^b] dünyādan aġirete ĩmānsız gidüp baña dost ve yoldāş olurlar soñra düşmān tutdukları fā’ide itmez. Bu sözi iblīs-i talbisden işidicek Resül-i Ekrem şallallahü ‘aleyhi ve-sellem ilā idüp ayıtdı ki, İlahi! Bu benüm za’if ve bīçāre ümmetlerimi bu mel’ūnuñ şerrinden sen ħalāş eyle deyüp ‘azīm du’ā eyledi. Ve andan soñra ayıtdı ki, yā mel’ūn! Kankı nesne senüñ ħabis mi ki emir ider? didi. İblīs ‘aleyhü’l-la’in ayıtdı: Ġazāda ġāzīlerüñ atları [19^a] kişnedügi yanı mum gibi eridür. Ve dağı ne yaşı senüñ yaşıña çengāl olur? İblīs ayıtdı: Çok istiġfārım dimek çengāl¹² olur didi. Ve dağı peygamber ‘aleyhi’s-selām ayıtdı: Yā mel’ūn! Ne şey mübīni yüzüñ üzere sürür? didi. İblīs ayıtdı: Gizlüce şadaķa virmek beni yüzüm üzere sürer didi. Peygamber ‘aleyhi’s-selām ayıtdı: Yā mel’ūn! Ne nesne senüñ gözlerüñe perde olur? didi. Ata ve anaya eyilik eylemek gözlerime perde olur didi. Peygamber ‘aleyhi’s-selām ayıtdı: Yā mel’ūn! Ne nesne [19^b] senüñ gönüñü melül ider? Ayıtdı kaçan bir ‘ālim iġlāş-ıla ümmetüñe eyilik emir eylese ve kimi şeylerden nehy eylese ümmetüñ dağı bunları cānı gönülden dilese ve aşlā günāhları kalmaz ol meclisden günahsız kalkar gider

¹² Uygun düşmek anlamında kullanmıştır.

didi. Ol 'âlim benim ol kadar düşmânımdır ki ben ol vakit öyle melül olurum ki ölmeğe kâdir olsam ölürdüm ol zamân didi. Andan peygamber 'aleyhi's-selâm ayıtdı: Yâ mel'ün! Senüñ yüzüñ üzere bâşıp kim tesbîh [20^a] ider? İblîs ayıtdı: Mü'ezzinler kaçan ezân okusalar ben yüzüm üzere ayakların başup ezân okurlar. Andan peygamber 'aleyhi's-selâm ayıtdı: Yâ mel'ün! Seni kırbacıyla kim urur? İblîs ayıtdı: Kaçan kim Qur'ân okusalar beni hemân kırbacıyla ağzıma ururlar. Andan peygamber 'aleyhi's-selâm ayıtdı: Yâ mel'ün! Seni yedi kat yirüñ altına kim geçirür? İblîs ayıtdı: Kaçan bir kişi gariblikden gelüp haşmına kavmine buluşduğı vakitte ben kaçaram yedi kat yirüñ altına girürem zîrâ ki ol vaktin cümle hâclar kabûl [20^b] olur. Andan peygamber 'aleyhi's-selâm ayıtdı: Yâ mel'ün! Senüñ etüñi ve derüñi kim yakar? İblîs ayıtdı: Kaçan bir kişi yigitlik zamânında tövbe eylese ol benüm etümi ve derimi yandurur, didi. Andan peygamber 'aleyhi's-selâm ayıtdı: Yâ mel'ün! Senüñ yüzüñ üzerine kim toprak şaçar? didi. İblîs ayıtdı: Kaçan bir kişi Haq te'âlâ nazarın harâm itdüğü nesneye nazar itmese ol kişi benim yüzime toprak şaçar, didi. Andan peygamber 'aleyhi's-selâm ayıtdı: Yâ mel'ün! Senüñ [21^a] naşîbüñ kim eksildürür? didi. İblîs ayıtdı: Haqkuñile ve terâzû tutanlar didi. Peygamber 'aleyhi's-selâm ayıtdı: Yâ mel'ün! Saña kimler ziyâde cezâ ider? İblîs ayıtdı: Haq te'âlâ'ya zıkr idenler dâ'im tevhid üzere olanlar baña gâyet cezâ iderler, didi. Andan peygamber 'aleyhi's-selâm ayıtdı: Yâ mel'ün! Senüñ gözlerüñi kim kör ider? İblîs ayıtdı: Harâm yimegi terk idenler, didi. Andan peygamber 'aleyhi's-selâm ayıtdı: Senüñ şol aşhâbuñ ki gâzada ayıtdı aşfad bula [21^b] didi. Andan peygamber 'aleyhi's-selâm ayıtdı: Yâ mel'ün! Benim ümmetimüñ hayırlısı kimdür? İblîs ayıtdı: Allah'dan korkanlardır ve senüñ sünnetüñ tutanlardır. Andan peygamber 'aleyhi's-selâm ayıtdı: Yâ mel'ün! Benim ümmetimüñ hayırsızları kimlerdir? İblîs ayıtdı: Zinâ ve livâta idenlerdir, didi. Andan peygamber 'aleyhi's-selâm ayıtdı: Yâ mel'ün! Senüñ biñ dostlaruñ kimlerdir? İblîs ayıtdı: Yâ Muhammed! Baña Haq te'âlâ böyle emir itdi ki senüñ [22^a] huzûruñda yalân söylemem senüñ ümmetüñden benim pek dostlarım süci içenlerdir ve zina, livâta idenlerdir, didi. Peygamber andan: Yâ mel'ün! Benim ümmetimden senüñ elçüñ ve hizmetkârüñ kimlerdür? İblîs ayıtdı: Benim naşîhatim yalân yire andın içmekdir ve harâm mâl cem' idenlerdir. Benim elçilerim kavğa koğacılarıdır ve gıybet idicilerdir ve benim hizmetkârlarım halka yaramak için yalân söyleyenlerdir. Andan peygamber 'aleyhi's-selâm ayıtdı: Yâ mel'ün! Senüñ yoldâşlaruñ [22^b] kimlerdür? İblîs ayıtdı: Şol kişilerdir ki sefere giderler harâm mâl cem' iderler itmekdür. Benim anlar 'izzetlü hürmetlü yoldâşlarumdur, didi.

Andan peygamber ‘aleyhi’s-selām ayıtdı: Yā mel’ūn! Senüñ gözün nürü kimdür? İblīs ayıtdı: Benim gözüm nürü ‘avrātı talāğına and idici erlerdür. Peygamber ‘aleyhi’s-selām ayıtdı: Bunlar senüñ neden gözün nürü oldılar? İblīs ayıtdı: Bunlar ‘avratlarına talāk virirler ve dönerlerine inkār iderler. Kendü ‘avratlarına zinā [23^a] iderler ve ol zinādan oğlāncıklar hāşıl olur. Benim oğlāncıklarım ile qarındāş olurlar anlar benim gözlerimün nürüdür, didi. Peygamber ‘aleyhi’s-selām ayıtdı: Yā mel’ūn! Senüñ şādıklarun kimlerdir? İblīs ayıtdı: Benim şādıklarım namāzı te’hür idüp vaqtin geçürenlerdir, didi. Andan peygamber ‘aleyhi’s-selām ayıtdı: Yā mel’ūn! Senüñ katunāda ādemoğlānlarınun kangısı hürmetlüdür? İblīs ayıtdı: Senüñ aşhābını sevmeyenler ve ba’zı ‘adāvet [23^b] idenler ve ğayra zulm idenler, didi. Andan peygamber ‘aleyhi’s-selām ayıtdı: Yā mel’ūn! Senüñ evün kandedür? İblīs ayıtdı: Benim evim hamāmlardır. Ve senüñ kitābun, Qur’an’un ve ezānün ve mescidün nedir? İblīs ayıtdı: Mescidim sokaklardur, Qur’an’ım tabilerdür, ezānım sāz çalgulardır, kitābım ‘avratlar yüzlerine düzdükleri beñlerdir ve yüzlerine sürdükleri nesnelerdir ve ğıybet söyleyenlerün sözleridir, didi. Andan peygamber ‘aleyhi’s-selām ayıtdı: Yā mel’ūn! Senüñ [24^a] yardımcıların kimdir? İblīs ayıtdı: Na-hağ yire ādemoğlānların icidenlerdür. Peygamber ‘aleyhi’s-selām ayıtdı: Yā mel’ūn! Senüñ katunāda kim eşrefdür? İblīs ayıtdı: Yetim malın yiyenler. Andan peygamber ‘aleyhi’s-selām ayıtdı: Yā mel’ūn! Senüñ katunāda eyü kişiler kimdür? İblīs ayıtdı: Atasından anasına küseñlerdür. Peygamber ‘aleyhi’s-selām ayıtdı: Yā mel’ūn! Senüñ masharaların kimdür? İblīs ayıtdı: Yalāncılardur. Andan peygamber ‘aleyhi’s-selām ayıtdı: Yā mel’ūn! Senüñ yiyeceğün ve içeceğün nedir? [24^b] İblīs ayıtdı: Yā Muhammed! Benüm yedüğim ve içdüğim zekāt çıkmadan mallardur, eksik terāzū ve hile dutanlardır ve sarhoşların yedikleriniñ berekātıdır, didi. Ve dağı yā Muhammed! Yalān benim hiddetimidir ğayet benim meclisimdir. Ğoğucılık benim şebümdür ve zinā benim maħbubumdur, hased ve bühtān benim devletimdir, uğrılık benim şādılığım ve harām nesne toyumluğım ve oğlāncıklar başındaki berçem benim naşibimdir, şol eliyle yemek ve içmek benim şehvetimdir ve şü içerken maşraba bir hoşca tutmayanlar dağı baña bir hoşca gelür ve dağı ot yirin içmek benim dostumdur, ayak kabınun karşı edep hānede oturmak benim rızamdur ayak tırurken bevl itmek benim namāzımdur ve parmakların çıtlatmak benim tesbihimdir ve bir kimse tövbesin şımağ benim şükrümdür ve dağı harām māl talebine sefer idenler ve zālimlerün demürden gönli benim hişārımdur ve ben harām yiyenler ile bile yerim

dağı hâtûn ile yakınlık itdüğü vaktin Allah adın aınmasa [25^b] ben ol itdüğü işi bile işlerim didi. Ekser inanmaz iseñ yâ Muhammed! Hâk te'âlâ'nuñ kavlı-i şerîfin okı budur: “Veşârik-hum fi'l-emvâli ve'l-evlâdi”¹³ ya'ni ma'nâ-yı lügavîsi demek olur ki, şeytân ol kişilerle mâlda ve oğulda ve kııda ortak olur. Andan peygamber 'aleyhi's-selâm ayıtdı: Yâ mel'ûn! Kanğı 'ibâdeti ziyâde sevmezsin? didi. İblîs ayıtdı: Kışlık namâzın kılan ve eyyâm-ı beyz orucın tutan kimseleri sevmezsin didi. Andan peygamber [26^a] 'aleyhi's-selâm ayıtdı: Yâ mel'ûn! Saña kim ziyâde sevgülüdür? İblîs ayıtdı: Malların şöhret için yedürenler. Andan peygamber 'aleyhi's-selâm ayıtdı: Yâ mel'ûn! İrlerden ve 'avratlardan hiç senüñ üzeriñe gâlip olur var mıdır? İblîs ayıtdı: Vardır 'İmrân kızı Meryem ve Fir'avun'nuñ 'avratı Asiye ve senüñ hâtûnuñ Hâdîce ve kızuñ Fâtıma ve dağı erlerden hâtûnlardan gayrıya nazar itmeyenler benim üzerime gâlibdirler ve gayrınuñ hâtûnına bakmayan erler. Bunlardan girü kalanı mağlûblardır nice istersem öyle oynaram [26^b] amma anlara hiçbir vecihle çäre idüp az dimezin. Andan peygamber 'aleyhi's-selâm ayıtdı: Yâ mel'ûn! Kanğı kişiyi ziyâde seversin? İblîs ayıtdı: Uğrıları ve fâsıkları ziyâde severin dedi. Ğani ve cömerdleri ve şâlih ve 'âlimleri ziyâde sevmezsin didi. Zîrâ ki bir şâlih 'âlimi baña eşdedür biñ dâne câhil 'âbidin ve dağı bir yarâmaz 'avrat baña biñ dâne fâsıktan sevgülüdür ve dağı yâ Muhammed! Senüñ ümmetüñden şol kişileri ziyâde severim ki anlar hic “lâ ilahe illallah” [27^a] dimezler. Bu sözleri peygamber 'aleyhi's-selâm işidicek ayıtdı ki: Yâ mel'ûn! Sen ne herze söylersin benim şefâ'atim ve şehîdlerüñ şefâ'ati ve 'ulemânuñ ve şulehânuñ cümle benim 'âşî ümmetlerim içündür didi. Andan iblîs bu sözleri peygamber 'aleyhi's-selâm hâzretleri işidicek gerçek söylersin yâ Muhammed! didi. Ve dağı didi ki: Yâ Muhammed! Yetmiş biñ şeytân vardır anlaruñ üzerlerine müvekkil kıluram her işledükleri işde bunlara vesvese iderler anları izlâl iderler, Allah te'âlî'ye [27^b] 'âşî olanlaruñ hüd hâlin bilürsin didi. Ve dağı ayıtdı: Yâ Muhammed! Eger senüñ Rabbüñ beni dileseydi ben böyle olmazam amma Hâk te'âlâ'nuñ ferîku fi'l-Cennet ve ferîku fi's-sağîr duydu ki kavlı bunda sabağat itmişdür. Bu sözleri peygamberden işidicek ayıtdı: Yâ mel'ûn! Var hâzret-i Âdem 'aleyhi's-selâmuñ türbe-i şerîfinde Âdem 'aleyhi's-selâm'a secde eyle, Hâk te'âlâ'dan mağfîret talep eyle, Hâk te'âlâ kıyâmet gününde hâlâş ide didi. İblîs 'aleyhi'l-la'in [28^a] ayıtdı: Yâ

¹³ İsrâ Sûresi 64. âyet: “Haydi, onlardan gücünün yettiklerini sesinle (telkinde bulunarak) çağırın! Süvarilerinle yayalarınla onlara karşı ordu topla; mallarına, evlâtlarına ortak ol, kendilerine vaadde bulun. Zaten şeytan insanlara aldatmadan başka bir şey vaad etmez.” (URL-1)

Muhammed! Ben anuñ dirisine secde eylemedim varup ölüsine hic secde mi iderin didi. Andan hazret-i Resül-i Ekrem şallallahi ‘aleyhi ve-sellem ayıtdı: Yā mel’ün! Çık git huzürımdan seni ayırık görmeyem didi. İki cihānda Haqquñ tövbesinden ü mahrûm ü mağbûn ü matrûd olan habîş, mel’ün, şeytân-ı la’in ü şeytânü’r-rahîm çıkup gitdi.

Temmet.

KAYNAKÇA

- AÇA, Mehmet (2009). “Ergenlik: Cennete İkinci Bir Veda mı?”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C. 2, S. 3-4, s.s. 367-381.
- AKAR, Metin (1985). “Yûsuf-ı Meddah’ın Dâstân-ı İblis’inin Kaynağı”. *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 23-28 Eylül 1985): Tebliğler II. Türk Edebiyatı*, I, İstanbul: ?, s.s. 1-7.
- (2014). “Mevlevî Şair Dervîş Niyâzî’nin Bir Mesnevisi: Resül-i Ekrem Salla’llâhu ‘aleyhi ve’-Sellem İblis ‘aleyhi’l-La’neye Su’âl İtdügin Bildürür”. *VIII Milletlerarası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 30 Eylül-04 Ekim 2013) Bildiri Kitabı III*, İstanbul: Göksu Ofset, s.s. 1-18.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007). *Türkçe Sözlük*. C. 3, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil (1999). *Türk Edebiyatı’nda Mesnevi (XV. yy.’a kadar)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- ERTAYLAN, İsmail Hikmet (1946). “Yûsufi-i Meddâh, Yeni iki Varaka ve Gülşah nüshası-Hamûşnâme-i Dasitani İblis-i Aleyhillâ’ne ve Maktel-i Hüseyin”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.I, S.2, ss. 105-120 (Dâsitân-ı İblis-i Aleyhilla’ne bölümü: s.s. 113-117).
- HAYTA, Akif (2010). “Nesne İlişkileri Kuramı ve Tanrı Tasavvuru Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”. *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. 8, s.s. 39-79.
- KARTOPU, Saffet; ÖZBOLAT, Abdullah (2014). “Şathiyelerde Tanrı Algısı: Tipolojik Bir Yaklaşım”. *Turkish Studies*, Volume 9/5, s.s. 1299-1318.
- KELPETİN, Hatice (2000). “İlmihal”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, s.s. 139-141.
- KORKMAZ, Esat (2006). *Ansiklopedik Şeytan Tasarımı Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.

KUTLU, Şemseddin (1988). *Dertli*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Muhyiddin ibn Arabî (2008). *Şeytanın Hileleri*. (Tercüme eden: Hüseyin Okur). İstanbul: Sistem Matbaacılık.

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri (2002). *Kur'an Açısından Şeytancılık (Satanizm ve Ötekiler)*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları.

UYANIKER, Nursel (2018/2). "Selamlaşma Bağlamında Üsküdar/Selami Ali Efendi Menkıbesinin Göstergebilim Açısından İncelenmesi". *Folklor/Edebiyat Dergisi*, C.24, S.94, s.s. 73-85.

YARAN, Cafer Sadık (1997). *Kötülük ve Teodise Batı ve İslam Din Felsefesinde "Kötülük Problemi" ve Teistik Çözümler*. İstanbul: Vadi Yayınları.

URL-1: <https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/%C4%B0sr%C3%A2-suresi/2093/64-ayet-tefsiri> Erişim tarihi: 22.08.2021